

TIŠINA SA MALJENA

Tugomir Brukner-Bruno, diplomirani inženjer, rođen je 1932. godine u Beogradu, gde je radio i živi. Sa Svetlanom (rođenom Džimić), diplomiranim pravnikom, ima dva sina.

Otac Ivan, kapetan broda, zatočenik u nemačkom ratnom zarobljeništvu u logoru Osnabrik, preživeo je Holokaust, ali je izgubio majku, sestru, dva brata i snahu u logoru Jasenovac.

Tugomirov brat Bogdan, takođe je preživeo Holokaust, i kao arheolog, akademik, radio je do svoje smrti u Novom Sadu.

Brukner je i istaknuti likovni stvaralac. Samostalno je izlagao u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu i Sinagogi u Novom Sadu.

Lično

Smrću oba roditelja i brata, zatvorio se krug svedoka Holokausta u našoj porodici. Kao poslednji svedok, ostao sam ja sa mojim skromnim kazivanjima, ograničenim samo na sopstvena iskustva.

Govoriti o sebi, ili publikovanjem sopstvene storije, shvatam kao neku vrstu obezvređivanja sopstvene intime. O Holokaustu svedočile su preživele žrtve i druge brojne ličnosti, a postojeća dokumentacija bila je dovoljno ubedljiva i bez mog priloga.

Nasuprot tome, u meni je nadjačala jedna druga dimenzija, koja se odnosila na zahvalnost ljudima iz jednog zabačenog srpskog sela u podnožju planine Maljen. Ti čestiti ljudi iz porodice Arsenijević, objedinjeni u porodičnu zadrugu od četrnaest članova, uvrstili su me kao 15-og njihovog pripadnika u najtežim vremenima nemačke okupacije. Oni si vredni pomena. Tada sam imao samo devet godina.

Lutanja

Okupiranim Beogradom promicale su nemačke uniforme kao i srpskih dobrovoljaca D. Ljotića. Prisutna je bila i Nedićeva zelena poljska straža. Možda i druge, koje tada nisam poznavao. To je unosilo nemir i strepnju među građane. Jevreji su obeležavani žutim trakama i oznakama Davidove zvezde. U susretu na ulici sa komšijama ili prijateljima, bili su praćeni dugim pogledima i dubokim ćutanjem. Sa obeležanima se nije smelo razgovarati.

Moje dvojno poreklo nije me izuzimalo od holokausta, a nasledio sam ga po ocu. Drugove za igru nisam više imao. Tako sam spoznao samoću koja me je gušila. U zamenu, svoju ljubav sam preneo na knjige i pojedine predmete, koji su za mene poprimili oblike nečeg živog.

Nastalo je vreme mojih lutanja i skrivanja po beogradskim zabačenim krajevima, Crvenom krstu, Marinkovoj Bari i Čukarici. Tako sam u jednom zabitom dvorištu na Crvenom krstu naleteo na uprljano tigrasto maće. Bio sam opčinjen njime i ostao bez daha od uzbuđenja. Stavio sam ga na nedra i slušao kako umilno prede. Problemi su nastali kada je bilo odlučeno da budem evakuisan iz Beograda u bezbednije krajeve po mene, negde u unutrašnjost Srbije. Suprotno volji odraslih, maće sam poneo sa sobom.

Napustio sam Beograd. Doputovali smo u Užičku Požegu. Taj dan je za mene, po mnogo čemu, postao tmuran i bremenit. Na oronuloj zgradi kafane-hotela isticao se natpis vlasnika „Steva Burlić“. Kišni dan nije sprečavao seljane i građane da hrle ka stočnoj pijaci. Bio je pijlačni dan. Nedaleko, neveliki most premoštavao je reku Skrapež. Tada nisam niti slutio da ću preko toga mosta nastaviti lutanja dublje u unutrašnjost, dublje prema brdima i planinama, čiji su se vrhovi stapali sa nebom. Gacajući po blatnjavoj ulici, išli smo u pravcu železničke stanice. Videli smo grupu ljudi koja se tiskala oko zadnjeg vagona tek pristiglog voza „ćire“. Užasan prizor u vagonu u kojem su se nalazila

raskomadana tela izginulih pripadnika jedinice Draže Mihajlovića. Ljudi su, uz kuknjavu, tragali među telima izginulih, za nekim od svojih srodnika.

To je bio moj prvi susret sa smrću koji se trajno urezao u moje pamćenje.

Požega je tokom vremena postala prolazna za razne vojne frakcije formirane u Srbiji. One su vojevale bilo između sebe u bratoubilačkim borbama ili protiv zajedničkog neprijatelja, Nemaca i ustaša. To je bio povod zbog čega sam često bio seljakan u obližnja bezbednija mesta, uglavnom sela Glumač, Milićevo selo i druga.

Najstariji brat Tugomirovog oca Ivana, Dragutin-Karlo, njegova majka i srednji brat sa suprugom ubijeni su na surov način u logoru Jasenovac

U jesen 1942. godine obreli smo se u selu Gorobilje i smestili kod familije Tomić, inače čestitih zemljoradnika. U Gorobilju sam boravio nešto duže nego u prethodnim selima.

Već odavno stekao sam naviku da prisluškujem vesti koje su stariji međusobno razmenjivali. Govorilo se o streljanju građana, Sajmištu, Banjici, a posebno o deportaciji beogradskih Jevreja od strane Nemaca. Kao eho, u meni se sve dublje uvlačila strepnja i sudbonosna spoznaja mog jevrejskog indetiteta.

Doznajem da je nakon sloma Kraljevine Jugoslavije, moj otac zarobljen od Nemaca u činu rezervnog poručnika fregate i deportovan u nemački zarobljenički logor.

Kasnije, nakon završetka rata, u razgovoru sa ocem, pričao mi je da je bio smešten u Osnabriku, u kažnjeničku baraku „D“, zajedno sa

ostalim oficirima Jevrejima. Tu je saradivao sa Otom Bihaljijem Merinom, Acom Levijem i drugima, u antifašističkoj grupi. Knjiga koju je napisala Ženi Lebl pod naslovom „Jevreji iz Jugoslavije, ratni vojni zarobljenici u Nemačkoj“, štampanoj 1995. godine, opisuje bitne događaje iz logora sa spiskom imena zarobljenika.

Milje

U mojim godinama teško je bilo proceniti koliko sam dugo mirovao u Gorobilju. Vremenom i ovde je teren postajao vruć. Čarke između četnika i Bugara unosile su nove nemire. Povremeno je odjekivalo gruvanje bugarskih topova, koji su bili stacionirani u Požegi. Ubrzo je usledila i bugarska kaznena ekspedicija. Morao sam hitno biti evakuisan iz Gorobilja.

Odlaskom iz pomenutog sela, o meni je dalje brigu preuzeo porodični prijatelj Milje. Poticao je iz sela Družetići koje se nalazilo u podnožju planine Maljen. Član je familije Arsenijević iz istog sela. Putovanje sa njim trajalo je u ovim vanrednim okolnostima oko dve noći i jedan dan. Pešačenje do njegovog sela za mene je bio napor koji se morao preživeti. Nismo bili sami. Nama se pridružilo još nekoliko seljana, koji su iz ko zna kojih razloga, želeli da se izvuku iz postojećeg okruženja.

U putovanju malo se govorilo i zapitkivalo. Grupom je ovladala prećutna solidarnost. Milje je delovao zamišljen, opterećen brigama, ali umeo je među ljude da unese smirenost kada je zatrebalo. Često smo zbog mene pravili predahe. Noću se spavalo po šumarcima, a Milje me je noću od hladnoće štitio svojim suknjenim kaputom. Ljudi su iz svojih seoskih torbica vadili oskudne zalihe hrane i delili sa nama i između sebe. Nečega smo se ipak svi pribojavali. Prolazili smo kroz područja u kojima su iz daljine odjekivali pucnji i eksplozije ručnih bombi.

*Očeva sestra Mira, Tugomirova
tetka, takođe je stradala u
Jasenovcu*

Znak da su se negde vodile borbe, a da o tome nismo ništa znali bliže. Videli smo samo pse kako beže u paničnom trku, verovatno otkinuti sa lanca nekog seoskog domaćinstva. Za nas je to bio upozoravajući znak da takvo mesto moramo zaobići u širokom luku. Novi napori i muke za mene su se nastavljali. Strah me održavao na nogama.

Grupa se postepeno osipala. Svako je skretao sa zajedničkog puta i nastavljao u svom pravcu. Sa Miljem sam nastavio dalje, sve do male varošice Kamenice kod Čačka. Njegovo selo naslanjalo se na varošicu, u koje smo stigli još za vreme videla. Selo Družetići će od sada biti moje utočište sve do kraja rata, a da toga tada još nisam bio svestan.

Milje nije bio oženjen i živeo je u trošnoj kućici, zajedno sa svojim naglupim dedom Rajkom, koji nas je u svojoj samoći dočekaao sa oduševljenjem. Njegovo domaćinstvo graničilo se sa siromaštvom. Jedini krevet u kući koristio je deda Rajko, a ja sam sa Miljem noćio na tavanu, na kukurozovini prekrivenom šarenikom.

Život se u postojećim uslovima morao organizovati. Dok je Milje odlazio ranom zorom na njivu, a vraćao se u sumrak, ja sam se sa dedom brinuo o živini i par ovaca, koje smo napasali u dvorištu oko kuće.

Milju je bez pomoći oko zemljoradnje bilo teško, a deda Rajko i ja smo bili neupotrebljivi za težački posao. Otrgnut od svoje rodne sredine i u instiktivnom grču za opstanak, zahvatila me je duboka potištenost. Milje je to shvatio, saosećao sa mnom, ali nije mogao da mi pomogne.

Ljubivoje

Jednog popodneva, mislim da je to bila subota, posetio nas je stasit seljak, star oko 50 godina, dostojanstvenog držanja. Milje mu je pristupio ruci i celivao je. Njegovim primerom postupio sam i ja.

– Ovo je moj otac Ljubivoje Arsenijević, koji sa porodicom i ostalom familjom živi na drugom kraju sela – predstavi ga Milje.

Obraćajući se meni, Ljubivoje je objasnio, da mu je o meni sve već poznato, ali smatra, da za mene nije više dobro da samujem ovde sa deda Rajkom, već treba da pređem u njegovu kuću, gde ću, između ostalog, imati i decu za druženje. Moje zaziranje prema Miljevom ocu postepeno je nestajalo, najviše zbog njegovog blagog izraza i nastupa prema meni. Dalje je bilo sve lakše.

Ratni događaji nisu donosili nikakve promene nabolje. Sada živim u seoskoj porodičnoj zadruzi koja se odlikovala priličnom brojnošću. Ljubivoje je živio u zajednici sa braćom Adamom i Gvozdenom, sa svojom i njihovim porodicama, kao i ocem Arsenijem, starim soluncem, koji je u Prvom svetskom ratu prošao albansku golgotu. Ukupno ih je u zadruzi živelo četrnaestoro. Ja sam bio petnaesti član.

Stub zadruge bio je Ljubivoje koji je, kao starešina zajednice, održavao zadruhu svojim autoritetom.

Ova, inače gostoprимljiva kuća, ratom je osiromašena. Izobilja više nije bilo. Oskudevalo se u hrani i odeći, a ponajviše u soli i šećeru. Zime su postajale duge i teške. Seoska domaćinstva bila su pljačkana od raznih naoružanih vojnih frakcija koje su prolazile ovim pravcem. Gladovali smo. Moj status u zadruzi postajao je sve manje zavidan. U trenucima krize nagađalo se o mojoj daljoj sudbini, jer je moje prisustvo moglo dovesti kuću u opasnost, a ujedno sam predstavljao usta više za hranu u postojećoj oskudici.

Tada je Ljubivoje, da bi presekao svaku priču o meni, rečima i glasom odlučno izjavio, da će on, Ljubivoje, kao starešina prvi biti pitan i odgovoran za mene pred svakom silom i vlašću i da njegova glava stoji iza moje – i niko drugi.

Sedeći negde u uglu, sve sam to slušao zanemio i bled. Ljubivojeve reči pogađale su savest ukućana.

Od tada pa nadalje, nikad se više nije na taj način govorilo o meni. Ponašanje ukućana kao da je bilo u stilu: „dogodilo se i ne ponovilo se“. Život se nakon toga odvijao kao i pre tog događaja. Prevladao je moralni odnos u ponašanju prema meni kao detetu koje treba da preživi ovaj rat.

Sam Ljubivoje, kakvog ga ja pamtim, bio je misaoni čovek, sazdan više od ćutanja nego od izgovorene reči. Nikad nije podizao ton na bilo kog ukućanina i prema svima je kao starešina negovao podjednak stav.

Pored Milja imao je još dva sina sa kojima sam se družio. Milašina, mog vršnjaka, i malenog Mikana, koji je malo od svega što se zbiva oko njega shvatao. Ljubivoje je ujedno bio zemljoradnik i rabadžija. Rabadžijao je sa zapregom koju su vukli volovi Bačko i Jordan, koje je obožavao. Smatrao ih je jednako vrednim kao i ljude.

Osećajući moju naklonost prema životinjama, Ljubivoje me je podučavao kako se sa njima postupa i ujarmljuje. Zavoleo sam ih mnogo i oni su postali moj drugi svet.

Na kraju, Ljubivoje je u meni ostao kao najsvetliji lik, vezan za sva zbivanja oko mene tokom rata.

*

*

*

Varošica Kamenica podno sela Družetića pamti zgarišta izgorelih kuća koje su za sobom ostavile nemačke kaznene ekspedicije. Pamti odvođenje taoca, koji se nikad više nisu vratili svojim domovima. Nemci su dopirali i do družentanskih brda, ali su izbegavali zalazak u šumovite terene. Njihova mehanizacija je bila nemoćna za tu vrstu prepreke. Osim toga, znali su da mogu naleteti na skrivene puške koje su bile uperene na njih i čekale.

U takvim šumama skrivao sam se i ja.

U kritičnim situacijama, bežao sam, zajedno sa srednjim Ljubivojevim sinom Milašinom, preko rečice Kamenice u šumovite predele susednog sela Gojine Gore i čekao kraj vršljanja Nemaca po okloolini.

Sećam se živo, da sam se sa čovekom po imenu Stanimir skrivao u zemunici prokopanoj ispod šumskog puta u koju se ulazilo puzeći. Ležeći tako jedno uz drugo, osluškivali smo topot koraka iznad naših glava i po zveckanju njihove opreme znali smo da su prolaznici naoružani. Miris vlažne zemlje me je opijao, a prebačen Stanimirov kaput preko mene štiti me je od sitnih odrona zemlje.

Ljubivoje je odlazak Nemaca dočekao skriven u gustoj krošnji obližnjeg hrasta. Od predugog čučanja na grani, ukočili su mu se udovi, pa su ga sa drveta morali skidati ukućani.

Malo je bilo domaćinstava u selu koja nisu imala sopstvena skloništa u kući ili na pogodnom mestu u blizini. U kući Arsenijevića, ispod samog ložišta na pročelju, nalazila se iskopana zemunica. Kada je vatra gorela na pročelju iznad skrivenih ljudi, postojala je bojazan kako će temperatura uticati na ljude u zemunici.

Vujka

Vujka, Ljubivojeva supruga, blaga po naravi ali oštroumna po prirodi, prva je došla na ideju, da svoje rođeno ime treba da zamenim za neko ovdašnje, tj. domaće.

– Tvoje ime skreće pažnju kod ljudi, govorila bi mi, i svako će tada videti da si ovde stranac.

Od brojnih predloga, nadenuli su mi ime Milan. Od tada, za Arsenijeviće, ja sam postojao samo kao Milan, do kraja rata.

Zadrugu su sačinjavali otac Arsenije, sa svoja tri sina – Ljubivojem, Adamom i Gvozdonom i njihovim porodicama. Sva zajednički stečena dobra delila su se, ali svaki od braće bio je nosilac odgovornosti i obaveza prema svojoj užoj porodici. Ja sam po prirodi stvari pripadao Ljubivoju i Vujki na potpunu odgovornost i brigu. Tako je Vujka, pored svoje dvoje dece, Milašina i malog Mikana, zbrinjavala i mene. U tome se snalazila kako je znala i umela. Umela je da deli svaku krpu za odeću na sve nas.

*Vujka Arsenijević, sa snahom i unukom (kleče)
i Tugomirovom suprugom Svetlanom*

Veoma sam poštovao, pun poverenja, i nju. Živeo sam i rastao zajedno sa njenom decom. Sa Milašinom sam se posebno zbližio, deleći sa njim naše tajne u dobru i u zlu.

U zajednici je važno životno pravilo, da svaki ukućanin mora da obavlja određene poslove. Meni su dodelili ulogu čobanina, da čuvam ovce po ispašama. Prema oceni ukućana, u brdima sa stadom bio sam najbolje zaklonjen od očiju radoznalih ljudi. Podučili su me da kažem, ako me ko zapitkuje, da potičem od Vujkine svojte, koja inače nije bila iz ovih krajeva.

Vujka me je ranom zorom budila i opremala u brda sa ovcama. U torbicu koju sam nosio preko ramena, stavljala je nešto hrane, obično parče proje i crni luk. Povremeno, kada je to uzmogla, u torbicu je stavljala parče sira ili mesa. Podučila me je kako treba da muzem ovcu, govoreći da to treba da radim kad zamaknem u brda, jer će mi izmuženo mleko valjati kao dopuna u ishrani. Nemaštini u ishrani doprinela je protekla suša, koja je sve uništila.

Nailazeće vojske takođe su oduzimale hranu od seljaka za svoje borbe i ostavljale domaćinstva sa minimalnim rezervama. Ukućani Arsenijevića bili su takođe u oskudicama i često nisu imali dovoljno sa čime bi se omrsili.

U tako teškim vremenima, svaki stranac u suživotu sa ukućanima bio bi suvišan. Za mene su uvek postojale reči odbrane i opravdanosti mog prisustva. Uostalom, u meni su imali vernog čobanina i verovanje da čine „sevap“, odnosno dobro delo.

Da bi mi olakšao hodanje za ovcama, Ljubivoje je leti za mene pravio drvene sandale. One nisu mogle dugo da se održe, a druge obuće nije bilo. Hodao sam bos, a koža na mojim tabanima je odebljala i prošarala se krvavim naprslinama.

Naviknuti na razne nevolje ljudi su postajali sve oprezniji. U slučaju da su se u daljini primećivale neke naoružane formacije, meštani su se međusobno obaveštavali dovikivanjem sa brda na brdo „evo vojske“! To je bio signal, da sve što je muško treba da se sklanja po obližnjim šumama. Ljudi su strepeli. Neki zbog mogućih odmazdi nad njima, a neki zbog prisilne mobilizacije ljudi i zaprežne stoke.

Preduzimljiva Vujka je u takvim situacijama uvek iznalazina načine da meni i Milašinu navuče neke ženske haljetke, a za pojasom utakne neke krnjave preslice. Tako maskirani pre smo ličili na čobanice nego na dečake.

Arsenijevići nisu nikome više verovali.

Nisam zaboravio ni pojedine svelte trenutke koji su mi se dešavali u toj kući.

Na Badnje večer okupljeni ukućani netremice su upirali svoje poglede ka Ljubivoju. Ljubivoj se kraj badnjaka, uspravan i visok, pobožno prekrsti izgovarajući reči molitve. Tada licem okrenut prisutnima, ponovio je običaj, koji od davnina nalaže, da položajnik treba da bude namernik koji je došao u kuću sa strane. Svi prisutni usmerili su

pogled ka meni, jer ja sam bio jedini stranac namernik u kući. Pristupio sam badnjaku i Ljubivoju.

Lepe su bile i pojedine zimske večeri. Vujka je znala da sam u mom skromnom prtljagu doneo nekoliko knjiga. Njenom zaslugom te su knjige iskorišćene na najbolji način, a meni pomogle da ispoljim moje čitalačke sposobnosti. U zimskim večerima, kada su se ukućani, okupljeni u prostoriji, grejali uz preslicu ili nekim drugim rukotvorinama, Vujka mi je poturila knjigu pripovedaka od Laze Lazarevića da čitam naglas svima. Čitajući uz petrolejsku lampu, u prostoriji je nastajao tajac. Pripovetke iz knjige koje su im po sadržini bile veoma bliske, ostavile su izuzetan utisak, a moje tečno čitanje izazvalo je divljenje kod svih.

A jednom, u brdima na ispaši, jedna ovca donela je na svet malo jagnje. Tada sam morao privijati stado u blizini novorođenog jagnjeta dok se ovca ne oporavi i jagnje osuši. U to vreme na selu su poštovali neka običajna prava čobanina. Čobanin, koji prihvati mladunče, stiče pravo da mu odredi neko od uobičajenih imena i to se čvrsto poštovalo. Međutim, iz nekog svog hira, ili pod uticajem pročitane knjige „Keniluret“ od V. Skota, jagnjetu sam nadenuo ime Lord Viljem Pembuk. Novo ime jagnjeta primljeno je šokantno, sa puno smeha i doskočica od ukućana, ali to se moralo ispoštovati. Da ne bi lomili jezik oko imena, usvojen je kompromis, da jagnje zadrži samo ono Lord. Tako je u stadu nastao jedini Lord u selu.

Epilog

Kraj rata praćen je masovnom euforijom, koja je u ljude udah-nula novi život i radost. Otac Ivan preživeo je zatočeništvo u ratnom zarobljeništvu, koje je trajalo četiri godine. Preživeli su brat i majka. Porodica je ponovo uspela da se okupi.

Otac me upoznaje sa užasnim posledicama rata po porodicu. Očeva majka, sestra, dva brata i snaha ubijeni su na surov način u logoru Jasenovac. Dakle, petoro članova očeve uže porodice.

Svoj jevrejski identitet proširujem novim saznanjima kroz kulturni rad u prvom posleratnom omladinskom klubu pri Jevrejskoj opštini.

Družetiće nisam zaboravio. Prvi su me posetili Vujka i Milje. Između porodica Brukner i Arsenijević učvršćena je snažna emotivna veza sve do danas.

*Tugomir Brukner:
RUKE BLAGOSLOVA
– prema spomeniku iz
Kananskog perioda.
13. vek pre nove ere*

Od tada, prohujale su godine, a zatim decenije. Osnovao sam porodicu, postao sam suprug i otac dvoje dece. Odnosi sa Družetićima nisu se izmenili i praktikovali smo povremene međusobne posete.

Milje, najstariji Ljubivojev sin, sretno se oženio i u braku stekao troje dece.

Mikan, najmlađi Ljubivojev sin, takođe se oženio i postao otac devojčice Sladane. Milašin, srednji sin, je bio takođe oženjen i izrodio decu.

Jednog dana iz sela dobijem obaveštenje da Ljubivoje ozbiljno poboljeva i da želi da me vidi, sa suprugom i sinom prvencem. Tamo smo bili prihvaćeni kao najrođeniji.

Telegram je stigao neočekivano. Ljubivoje je preminuo. Naknadno me telefonom obavestavaju da me je Ljubivoje nekoliko puta prizivao neposredno pred smrt.

Potresen, u selo sam stigao sa vencem. Mnoštvo ljudi koji su došli na oproštaj, posmatrali su me nemo. Znali su ko sam, ustvari. Kraj Ljubivojevog kovčega, ispod razgranate kruške rasporedila su se njegova tri sina. Četvrto mesto ostalo je rezervisano za mene,

kao četvrtog sina. Postavili smo kovčeg na volovska kola sa kojima je za života poslova. Mir njegovoj izmučenoj duši.

Vujka je istrajala još nekoliko godina. Moju suprugu Svetlanu smatrala je sa ostalim svojim miljenicama, kao jednu od njih. Konačan rastanak sa njom bio je neminovan. Zajedno sa suprugom pridružili smo se njenom poslednjem ispraćaju.

Milašinu i Milju takođe.

Ovo bi bio kraj storije o jednom Ljubivoju, Vujci i Milju, čija se imena danas nalaze u spomen parku „Pravednici među narodima“ u Jerusalimu.